

Н.М. Руденко

СХОДОЗНАВЧА СПАДЩИНА ПОЛТАВЩИНИ

Одним з яскравих та вагомих осередків збереження сходознавчої спадщини в Україні є Полтавщина. У місті Полтаві на сьогодні існує декілька центрів, де зосередилися пам'ятки відповідного характеру.

Метою цієї розвідки є комплексний огляд джерелознавчої бази архівних документів і матеріалів східного походження для всебічного висвітлення спадку архівних та музейних сховищ України з подальшою можливою ретельною вивчення і широкомасштабного залучення до наукового обігу та використання у дослідженнях профільної тематики. Це дасть змогу розширити наукові студії не лише з вітчизняної, а й світової історії та культури.

Слід вказати, що за своїм походженням серед пам'яток є такі, що безпосередньо належать за своїм створенням до Сходу, а інші характеризують взаємовідносини України із країнами згаданого регіону в широкому географічному та часовому спектрі.

У відповідності до цього маємо комплекс "східної" археологічної спадщини у вигляді грошей, прикрас, виявлених під час розкопок на Полтавщині чи здебільшого спеціально придбаних та подарованих свого часу приватними колекціонерами-музейниками як історичні і мистецькі раритети, а також складових матеріальної культури, що репрезентовані предметами ужиткового характеру в музеях. Джерельно-документознавча ж база представляє собою матеріали з історії ми-

нулого України, що відображають зв'язки міжнародної та культурно-етнічної взаємодії у регіоні.

Основна джерельна база зазначеного спрямування зосереджена в Державному архіві Полтавської області (далі – ДАПО). Датою його створення вважається 1918 р., бо саме 10 січня того року виконавча комісія Полтавської губернської народної управи висунула пропозицію заснувати історичний архів Полтавщини [Архівні установи... 2005, 378]. Задум не залишився на

папері і вже скоро був втілений у життя. У 2008 р. архів святкував своє 90-ліття (фото 1).

Прикметною ознакою часу для більшості архівосховищ України є значні втрати під час Другої світової війни та днів окупації 1941–1943 рр. Так, у долі обласного архіву Полтави відзначився 1943 р., коли досить велика база документів назавжди була втрачена для майбутніх поколінь у полум'ї пожежі. Безумовно, негативно вплинули на існування більшості фондів матеріалів і нас-

лідки евакуації. Для порівняння можна навести цифри. На сьогодні наявна кількість документів становить 1 291 987 справ, знищена, втрачена частка архіву нараховує 1 572 795 одиниць документів (676 фондів) [Архівні установи... 2005, 379].

Серед загальної маси архівних фондів варто приділити увагу окремим з них, що містять документи та матеріали, важливі для вивчення сходознавчої тематики.

Найбільш інформаційно насиченим для вивчення сходознавчих аспектів історичного минулого України є особовий фонд Катерини Миколаївни Скаржинської (ф. 222), полтавської поміщиці (1854–1932), яка у 1874 р. заснувала музейний заклад історико-краєзнавчого профілю у своєму маєтку на хуторі Круглик неподалік містечка Лубни [Вінцак, Супруненко 1995, 43], фінансувала археологічні розкопки, збрала велику колекцію вітчизняної та зарубіжної старовини. Останню вона передала у 1906 р. Природничо-історичному музею Полтавського губернського земства [Супруненко 2000, 10].

Навіть зараз, незважаючи на багато загубленого та втраченого, колекція К.М. Скаржинської нараховує 2 632 одиниці зберігання, що охоплюють період 1692–1905 рр. До речі, найдавніший документ у ДАПО міститься саме в цьому фонді. Тут зберігаються копії маніфестів та указів про взаємовідносини Росії і Туреччини (од. зб. 271, 310, 311, 328), про приєднання Грузії (од. зб. 223), про союз із Персією (од. зб. 212), також копія (1856 р.) грамоти турецького султана Мухаммеда III до запорожців та їхня відповідь. Матеріали зі збірки Скаржинської надзвичайно різноманітні як за походженням, так і за змістом. Крім офіційних документів, існує багата джерельна база особового походження. Так, наприклад, натрапляємо тут (од. зб. 455) на зображення місцевості Ново-Афонського і Симоно-Канонійського монастирів на Кавказі та різні ілюстрації, приватні листи, сторінки із зошита (од. зб. 820) про просування по службі Петра Петровича Кононовича, хронологію подій Кримської війни й інші питання.

Надзвичайно важливою у спадщині К.М. Скаржинської є її листування з такими визначними впливовими громадськими та культурними діячами грузинського походження, як Кудашеви, Ціціанови, Жевахови (од. зб. 1566, 1638–41, 1676, 1696, 1699, 1708). У кореспонденції зустрічаємо чимало важливої інформації про їхні взаємини, співпрацю на ниві просвітництва.

Особливістю формування доволі строкатої етнічної карти Полтавщини, починаючи з 30-х років XVIII ст., була наявність значних осередків компактного проживання грузинів. Однак при цьому треба враховувати ту обставину, що велика кількість

їхніх документів особових та приватних фондів була втрачена за довгі роки [Яненко 1998, 314]. Така доля, зокрема, серед багатьох інших (на сьогодні встановлена інформація лише про 53 з них), спіткала безпосередньо приватний фонд Орбелані, про який відомо тільки зі вцілілого опису справ та його довоєнний номер в архіві 2181 [Яненко 1998, 317]. Родинні папери відомих грузинських фамілій переважно зосереджені у вищезгаданому фонді 222.

Матеріали про події російсько-японської війни, а також службу військовиків містяться у фонді 977 (Полтавське губернське по військовій повинності присутствіє) (1881–1917 рр.), зокрема у справах (оп. 1) зберігаються документи зазначеного органу (циркуляри Міністерства внутрішніх справ, пошлужні списки відставних офіцерів, повідомлення про загиблих, поранених та зниклих безвісти солдатів у період війни 1904–1905 рр.). Тематичним продовженням за змістом цієї проблематики може бути фонд 994 (Полтавський губернський комітет з підшукування посад військовим чинам, потерпілим у війні з Японією) (1908–1910 рр.), де є справи (оп. 1) про працевлаштування на службу рядових єфрейторів та унтер-офіцерів.

Документи періоду коренізації, що розгорталася у 20-х роках XX ст. в Україні, є характерними для свого часу, а тому ще вельми важливими у плані реструктуризації фактажу та окремих елементів його специфіки у відповідності до місцевості. Вони з усією повнотою відображають стиль внутрішньої політики Радянської України стосовно національних меншин. Як засвідчують джерела, представники різних етнічних груп проявляли свою активність, політичну спроможність у той чи інший спосіб серед переважно української спільноти регіону. Репрезентована документально і їхня громадсько-суспільна діяльність у межах можливостей “ленінської національної політики”. Так, фонд Р-363 включає характерні матеріали: звіти і доповіді окружних і районних бюро національних меншин про вибори Рад національних меншин, залучення неукраїнської бідноти до комнезамів, її участь у виборах до сільрад.

На загальному тлі таких процесів характерними є й інші документи, що наводять відомості про менш численні, але наявні в

регіоні етнічні спільноти та групи представників східних етносів. Інколи ці матеріали представлені досить уривчасто та розпорошені серед різних фондів (наприклад, Р-865, од. зб. 82. Паспорти перських підданих. 1920 р.). У фонді 80 (Полтавське губернське правління), зокрема, містяться дані про масток князя Херхеулідзе (оп. 4, спр. 8), що був захоплений по фальшивій закладній дійсним статським радником. Зазвичай, це поодинокі вкраплення, що потребують ще ретельного пошуку і дослідження.

Серед колись закритих документів для широкого загалу слід виокремити і матеріали фонду Р-3872. Тут у справах натрапляємо на дані про таке: статистичні відомості про населені пункти Полтавської губернії з переважачим національним складом (спр. 956), циркуляри НКВС УРСР про надання свідчень про кількісний склад національних груп, про еміграцію за кордон і з інших питань; протоколи загальних зборів китайських і ассирійських робітників; періодичний звіт про діяльність, статут губернського відділу Союзу китайських робітників і список членів союзу (спр. 955). Крім цього, в інших фондах є інформація про мережу бюро національних меншин у Лубенському, Кременчуцькому і Полтавських округах на 1928/29 рр. (ф. Р-2068, спр. 509), про скликання Всеукраїнського з'їзду нацменшин на 20 серпня 1924 р., кількість делегатів від Полтавської губернії 30 осіб (ф. Р-1503, спр. 284).

Матеріали, що представляють документи дипломатії Української РСР 1920–1922 рр., містять дані про встановлення та налагодження взаємовідносин між УРСР і Туреччиною (ф. Р-1503, од. зб. 28, 85), підписання договору про дружбу і братство між ними (ф. Р-3872, од. зб. 830). Ці джерела цікаві тим, що показують своєрідність політичного життя української автономії, якій на початку радянської влади дозволялося вести міждержавні переговори, виробляти позицію щодо тих чи інших питань співжиття із близькими країнами. Пізніше український дипломатичний ресурс перетворюється у формальність, а Москва централізує у своїх руках усю міждержавну політику.

Полтавський художній музей ім. М. Ярошенка (Галерея мистецтв) заснований у 1919 р. (фото 2). 3-поміж дев'яти тисяч

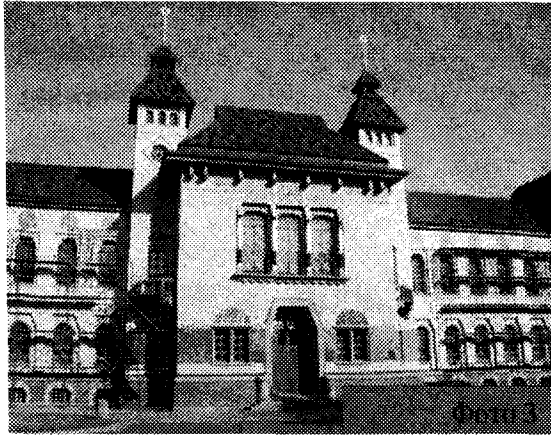
одиниць найменувань предметів, картин, що складають колекцію зібрання музейного закладу, в його фондах зберігаються й мистецькі цінності східного походження, що потрапили сюди з колишніх поміщицьких маєтків та приватних садибних зібрань Полтавщини як речі ужиткового характеру.

У Галереї мистецтв зосереджена багата колекція оригіналів полотен Миколи Олександровича Ярошенка (1846–1898) [Микола Ярошенко], що саме і стала свого часу основою для сучасного зібрання. Його картини є пам'ятними, створені ним образи живуть вже не одне десятиліття. Найвідоміші роботи митця свого часу містили багато шкільних видань. Серед них особливо виразні, що, без сумніву, засвідчують талант художника, – “Курсистка”, “Всюди життя”.

У спадку Ярошенка важливими для нашого напрямку дослідження є ті, що зображують реалістичні пейзажі Північного Кавказу. Географія сюжетів його полотен надзвичайно строката, особливо якщо зважати на сучасний адміністративно-територіальний розподіл (Ставропольський край, Кабардино-Балкарія, Дагестан, Республіка Північна Осетія-Аланія тощо). Тривалий час митець жив у Кисловодську, тож на полотнах відображено багато чудових куточків мальовничої природи, що його оточувала (“Кисловодськ”, “Балка біля Кисловодська”, “Річка Березівка біля Кисловодська”, “Каміння біля Кисловодська”, “Гори біля Кисловодська”, “Річка Кубань”). Зараз у будинку, де проживав колись із сім'єю М. Ярошенко, діє “Меморіальний музей – усадиба художника Н.А. Ярошенко”, а вулиця Кисловодська, на якій він розташований, має ім'я талановитого полтавця.

Проживаючи в передгір'ї північного Великого Кавказу та подорожуючи околицями,

художник із надзвичайною любов'ю увіковічив на своїх реалістичних картинах всю мінливість та різнобарвність природи краю ("В горах Кавказу", "Гірський пейзаж"). Деякі етюди з колекції містять написи, зроблені рукою художника, що більш деталізують мапу зображуваного, як, наприклад, "Хунзах" чи "Ботлік" (Ботліх) ("В горах Хунзах", "Хмари в горах", "Міжгір'я, Дагестан"). Звичайно, знайшли місце в його роботах і найбільші верхів'я Кавказьких гір – "Вершина Ельбрусу", "Тора Казбек".

На окрему увагу заслуговують його етнографічні етюди (типи горян у національному вбранні): "Житель Дагестану", "Старий горець", "Кабардинка", "Горянка". Картини надзвичайно виразні та деталізовані. Деякі з них свідчать про те, що художнику позували і робили це залюбки.

Перебуваючи на Близькому Сході, М. Ярошенко подорожує Сирією, Палестиною, Єгиптом, а на полотні залишилися згадки про ті країни та їхню природу і мешканців ("Верблюд", "Бедуїн", "Сфінкс. Каїр", "Вівці" (етюд до картини "Забутий храм"), "Куточок східного міста", "Катакомби" (етюд до картини "Іуда").

На жаль, сьогодні спадщина художника залишається майже не дослідженою ані в мистецькому плані, ані в суміжних міждисциплінарних аспектах.

Виразним осередком збереження сходознавчої спадщини є Полтавський краєзнавчий музей (колишній Центральний пролетарський музей). Саме приміщення цього музею є пам'яткою, що репрезентує український модерн в архітектурі, а в його стінах живуть колекції з різних епох і країн, що зосередилися в Полтаві (фото 3).

Чільною постаттю у збиранні старожитностей, що репрезентували східний світ і культуру в музеї, справедливо можемо назвати Павла Павловича Бобровського (1860–1944). Власноруч зібрана і примножена ним колекція є основою і багатством музейних фондів. Його "подарунок" закладу налічував 2777 речей [Тітков 2000, 22–23].

Слід додати, що краєзнавчий музей Полтави станом на 1919 р. налічував також і 800 предметів, наданих і К.М. Скаржинською, що стали складовою "міжнародного (чужеземно-етнографічного) відділу" [Тітков 2000, 27]. Ще більша кількість експонатів збагатили інші відділи. Але загалом колекція К.М. Скаржинської значно "понивлена" реаліями ХХ сторіччя. Як зазначають дослідники її спадщини [Супруненко 2000, 12–15], через це багато предметів "кочує" і донині по різних країнах і континентах, змінюючи власників.

Найяскравіше тут представлені в експозиціях культури стародавнього Єгипту, Китаю та Японії. У музеї створені спеціалізовані виставки, розроблені співробітниками закладу [Пам'ятники... 1986]. Над дослідженням предметів працюють науковці, і певною мірою їхні здобутки знайшли своє висвітлення в наукових публікаціях. Особлива увага звернена на ціннісну та унікальну збірку додинастичної кераміки Єгипту, вона стала предметом цілої низки відповідних досліджень [Супруненко 2003; Шимко 2008]. Далекосхідна зброя та обладунки з колекцій музею теж вже ставали об'єктом наукових розвідок авторів [Тітков 1994; Тітков 2001]. Слід при цьому зауважити, що ще далеко не всі предмети з фондів музею та в цілому сходознавча атрибутика отримали повноцінну увагу науковців і стали об'єктом наукової зацікавленості. Тож у цьому напрямку дослідницька робота у вивченні старожитностей ще попереду.

Тут варто згадати і про велику колекцію документів, речових матеріалів, що містить Миргородський літературно-меморіальний музей Давида Гурамішвілі (відкритий у 1969 р.). Тісна співпраця у його створенні та ґрунтовному дослідженні цього міжкультурного феномену стала плідним здобутком літераторів і науковців двох народів.

Проживання протягом століть грузинської спільноти на Полтавщині відбилосся й на

регіональному рівні, що збагатило провінційні містечка спадщиною відповідного статусу. Особливий вплив таке переплетіння культур справило на місцеву топоніміку.

Втрати архівних матеріалів і, певним чином як наслідок, звуження джерельної бази компенсуються важливістю збереження па-

м'яток, поглибленим дослідженням їх за різноманітними параметрами. Матеріали, що містяться в архівних та музейних установах Полтави, дають багато поживи для аналітики, узагальнень, цікавих знахідок, допоможуть відкрити ще багато незвіданого в житті минулого краю та держави.

ЛІТЕРАТУРА

- Архівні установи України** / Довідник. Т. 1. Державні архіви / Редкол.: Г.В. Боряк (голова), І.Б. Матяш, Г.В. Папакін. 2-ге вид., доп. Київ, 2005.
- Вінцак Б., Супруненко О. Подвижники українського музейництва.* Полтава, 1995.
- Микола Ярошенко:** Художній альбом / Автор-упоряд. С. Бочарова. Полтава: АСМІ, 2006.
- Памятники древнеегипетского искусства в собрании Полтавского краеведческого музея:** Каталог выставки / Ред. А.Б. Супруненко. Полтава, 1986.
- Розсоха Л. Грузини в Україні. Шляхами Давида Гурамішвілі.* Полтава, 2005.
- Супруненко О.* Колекція кераміки додинастичного Єгипту в Полтаві // **Український керамологічний журнал.** 2003, № 2-4.
- Супруненко О.В.* Доля колекцій музею К.М. Скаржинської // **Музеї. Меценати. Колекції.** Київ – Полтава, 2000.
- Тітков О.* Комплекс захисного спорядження японських самураїв зі збірки Полтавського краєзнавчого музею // **Східний світ,** 2001, № 1.
- Тітков О.* Далекосхідна зброя у зібранні Полтавського краєзнавчого музею // **Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства.** Полтава, 1994.
- Тітков О.В.* Східний світ у колекціях Полтавського краєзнавчого музею // **Музеї. Меценати. Колекції.** Київ – Полтава, 2000.
- Шимко К.* Зображення голови фараона в давньоєгипетській колекції Полтавського краєзнавчого музею // **Каразінські читання (історичні науки):** Тези доповідей 61-ї Міжнарод. наук. конф. молод. вчених (25 квітня 2008 р.). Харків, 2008.
- Яненко З.* Особові фонди, втрачені Полтавським архівом в роки Другої світової війни // **Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи.** Вип. 12. (Мат-ли наук.-практ. конф. “Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. ХХ ст. у Празі”. Полтава, жовтень 1998). Київ, 1999.